

ETICA REPREZENTAȚIEI TEATRALE ȘI LIMITELE LIBERTĂȚII CREATOARE

Tiberius Vasiniuc

DOI 10.46522/CT.2023.02.01

Abstract

The ethics of theatrical performance

Theatre represents an ingenuous form of dialogue of the self with another, a space of contradiction between freedom and alienating forms of power. By opening paths of ethics, the performing arts impose or are imposed on themselves limits that the stage performance itself continues to interrogate. Are there ways or means to sign an “agreement” between the stage creators and the audience, between the creation and the spectators, in such a way that, without infringing the right to freedom of the artists, the feelings, convictions, or beliefs of the receivers are not adversely affected? The answer comes from the very relationship that the theatre has with itself, from the way the creators understand how to manage sensitive subjects, approaching and not ignoring them, but passing them through the filter of a responsibility regarding the mission of art and the significant role which the *encounter* has. In contemporary theatre, there are taboo or controversial topics (for example, the representation of violence and trauma) that attract more attention than ever and continue to be perceived as sensitive depending on the cultural, social or political context in which they are presented. Thus, the limit becomes a central notion that we cannot avoid in the discussions related to the

role that the theatre plays in relation to the spectators and their sufferings or sensitivities.

Keywords:

limits, taboo, performing arts, ethics, freedom

Care sunt limitele în reprezentarea unor teme controversate sau a unor tabuuri în teatru și în artele spectacolului, fără a afecta libertatea creatoare? Iată o întrebare care se găsește tot mai des auzită pe culoarele instituțiilor de spectacol. Limitele reprezentării unor subiecte sensibile sau reinstituirea de tabuuri – cine ar fi crezut că arta, în general, se va întoarce la o reinvestire a acestora? –, atât în dramaturgie, cât și în artele spectacolului au devenit teme de dezbateră, fiind tratate în funcție de perspectiva culturală, socială, etnică, politică, religioasă etc. a celor care le lansează în mediile artistice, academice sau publice. Istoria literaturii dramatice (și nu doar aceasta) înregistrează un număr mare de autori care au abordat etica și dilemele legate de reprezentarea subiectelor controversate și tulburătoare din societate. Este suficient să ne gândim la câțiva dintre aceștia: Bertolt Brecht, cunoscut pentru teoria sa cu privire la teatrul epic, în ale cărui piese sunt tratate teme legate de exploatare (în *Omul bun din Secuiuan* sau în *Mutter Courage*) și care caută să provoace reflecția și conștientizarea marilor dileme sociale în rândul publicului; Harold Pinter, care scoate la lumină efectele abuzului și ale manipulării (în *Întoarcerea acasă* sau în *Sărbătoarea zilei de naștere*); Oscar Wilde, cu o centrare pe problemele sexualității și pe abisul dorințelor interzise (în *Salomeea*); Arthur Miller, care și-a construit acțiunea multor piese pe tema (in)justiției sociale și a crizei existențiale (în *Moartea unui comis-voiajor* și *Vrăjitoarele din Salem*); Tennessee Williams, care explorează chestiunea identității și a disfuncționalității relațiilor (în *Pisica pe acoperișul fierbinte*); Toni Morrison, abordând tema rasismului (în *Desdemona*, o prelucrare după Shakespeare, în care dialogul eroinei cu Othello se poartă după ce aceștia sunt morți, pentru a judeca ceea ce s-a întâmplat în viața lor); Jean-Paul Sartre, la care responsabilitatea artistului este legată de relația dintre dilemele etice

și cele ontologice (în *Neînțelegerea*), reflectând subiecte tulburătoare pentru ființa umană; Edward Albee, preocupat de reprezentările provocatoare, prin care se explorează relațiile umane complexe, tensionate, slăbind până la anulare șansele comunicării și obligând publicul să-și pună întrebări de natură etică și morală (în *Cui i-e frică de Virginia Woolf?*); Marguerite Duras, cu tratarea într-un mod poetic și contemplativ a unor teme sensibile, cum sunt cele ale traumelor personale, ale violenței sau ale complicațiilor nebanuite care se nasc din singurătate (în *India Song*); Lorraine Hansberry, care dezbate pe marginea rasismului și a problemelor grave sociale, între care segregarea și discriminarea (în *O stafidă în soare*); Caryl Churchill, abordând subiecte controversate, cum sunt cele legate de identitatea de gen, utilizând tehnici dramatice și narative neconvenționale (în *Cloud Nine* și *Top Girls*); Sarah Kane, în creația căreia violența, condițiile umane extreme și traumele psihologice se constituie ca teme centrale (în *Purificare*); Annie Baker (în *The Flick* și în *The Antipodes*), care ne vorbește despre izolarea socială, despre problemele identității și ale fracturilor comunicării; etc.

Una dintre limitele despre care vorbim privește respectul pentru persoanele implicate sau pentru cele care ar putea fi afectate de subiectul sau subiectele reprezentate. Iar aceasta se leagă de supoziția că teatrul nu poate susține individualismul egocentric. În teatru, din „sine“ se naște comunitatea lui „noi“, însă un „noi“ care se reinventează fără încetare, pretinzând atenția și preocuparea pentru „sine“. Teatrul se adresează *persoanelor și nu indivizilor* (în sens buberian), adică acelor care participă la evenimentul scenic *împreună* cu alții. Prin normele eticii – cele care transcend spațiul artei – se consideră că reprezentarea unor anumite experiențe de viață pot leza persoane sau chiar comunități care iau parte la un atare eveniment, ceea ce a devenit adeseori inacceptabil pentru societatea de astăzi. Totodată, se pretinde stabilirea unei intensități optime de suportabilitate, atunci când vorbim de impactul emoțional pe care o reprezentație îl poate avea asupra publicului, atât prin detaliile fiecărei imagini, cât și prin compoziția scenică, în ansamblul ei, dar și prin elementele care privesc limbajul verbal și paraverbal,

gesturile, mișcările, acțiunile. Modul în care anumite grupuri sociale sau identități (etnice, religioase, sexuale etc.) sunt reprezentate poate să conducă la forme de percepție cu consecințe negative asupra unei părți a receptorilor (adică a publicului *vulnerabil*). Ținând seama de „puterea“ pe care teatrul o deține, se urmărește evitarea unor evenimente care să producă traume de natură emoțională. Dar de ce să acordăm atenție – din perspectiva celor care creează – reacțiilor psiho-sociale pe care opera le-ar putea produce? Înainte de toate, pentru că preocuparea pe care o avem pentru noi înșine este în mod necesar legată de cea pentru un altul. În acest sens, încă de la sfârșitul anilor 1970, în *A supraveghea și a pedepsi*, Foucault s-a preocupat de tema îngrijorării, ca parte a unei analize a mijloacelor de a rezista – în cadrul binomului „dispozitiv-subiect“ – formelor alienante ale unei puteri difuze. Din grija pentru sine se deschide o etică a grijii pentru altul. Astfel, teatrul devine un loc al întâlnirii sinelui cu altul, în vederea perfecționării procesului de înțelegere și de acceptare a *diferenței*, stabilind traiectoria *devenirii*. Ceea ce creăm poate influența semnificativ relațiile pe care teatrul le are cu publicul pe care și-l formează și cu stilul de viață care se coagulează în urma unui spectacol.

Or, se poate remarca și faptul că efectele nedorite ale unei reprezentări sunt generate, de regulă, de aducerea în scenă a unor subiecte sensibile, lipsite de autenticitate (și, ca urmare, de veridicitate), neputând fi înțelese în profunzime și, astfel, ajungând la spectatori într-o formă rudimentară, desprinsă de acel sens major care să valideze mesajul din perspectivă cognitivă, ontologică sau psihologică. Este adevărat, fiecare comunitate sau grup cultural poate manifesta perspective distincte cu privire la modul în care un subiect este sau ar trebui să fie reprezentat, în funcție de normele și valorile specifice pe care și le asumă. La aceasta se adaugă și perspectiva personală a creatorului/ creatorilor, care – mai cu seamă, în cazul căutării originalității – preferă să iasă din aria destul de limitată a normelor și a cutumelor sociale și culturale. Aceasta dă naștere unor discuții care au loc pe o plajă extinsă a comunicării, de la cea academică la dialogul spontan, născut în plină stradă. Întreaga istorie a teatrului și a artelor spectacolului ne

---

arată că există un risc permanent de a repeta stereotipurile culturale și, odată cu acestea, atâtea și atâtea forme de discriminare, care se pot exprima direct sau indirect, conștient sau inconștient. Din acest motiv, limitele nu trebuie interpretate doar ca frontiere care împiedică sau chiar opresc creativitatea, ci și ca modalități de a evita perpetuarea stereotipurilor sau a unor posibile procese de „diferențiere“, care nu fac altceva decât să confirme logica puterii opresive.

Uneori se consideră că este etic să se consulte și să se țină seama de perspectivele grupurilor, ale comunităților sau ale identităților care ar putea fi afectate de subiectul sau subiectele reprezentate. Aceasta reprezintă o formă de respect pe care artele spectacolului (și orice artă, până la urmă) o manifestă față de semenii, arătând că teatrul nu este o afirmare gratuită a spiritului, ci o formă elevată de susținere a unor valori perene ale umanității. Pe de altă parte, este important ca spectacolul, în ansamblul său, să nu abandoneze imperati-vele estetice, ținând seama de faptul că din relația – și, adeseori, conflictul – pe care o are cu etica se nasc operele, cele care, mai devreme sau mai târziu, ne vor ghida viața culturală și, adeseori, cea socială. Totodată, creatorii își pot impune limite ale propriei creații, în funcție de evaluarea subiectului tratat, de obiectivele artistice, de convingerile morale, de condiția socială și de cea culturală. Intuiția joacă și ea un rol însemnat, ușurând sau complicând alegerile făcute. Uneori, se poate ajunge la autocenzură, din motive dintre cele mai diferite, de la cele legate de teamă până la cele care privesc convingerile personale sau chiar indeciziile, dar, de fiecare dată, având ca scop evitarea unui impact negativ sau a unor conflicte etice. În cazul în care există legi sau reglementări care guvernează reprezentarea subiectelor în teatru și în mediul artistic, acestea pot include restricții cu privire la anumite teme sensibile – din arealul istoriei, al credințelor și al vieții religioase, al vieții private, al opțiunilor legate de gen –, care trebuie respectate, indiferent de alegerea făcută și, uneori, în ciuda frustrărilor pe care le pot genera creatorilor scenici. Un element important este constituit de impactul social și politic determinat de reprezentarea unor subiecte sensibile. În acest caz, impunerea de limite poate fi influențată, pe de o parte,

de o conștientizare acută din partea creatorilor, pe de alta, de presiunile venite din partea reprezentanților celor două spații amintite, al socialului și al politicului. Dar, să nu uităm, cel mai bun mijloc de a semna un „acord“ al teatrului cu spectatorii este de a stabili o relație a teatrului cu sine. Funcția metaexpresivă devine, astfel, vitală în înțelegerea misiunii pe care arta spectacolului o are în viața fiecăruia dintre noi.

În funcție de ansamblul condițiilor reprezentării scenice (publicul țintă, gradul de sensibilitate a subiectului, răspunsurile sosite din partea mediului social și/ sau politic etc.), artiștii pot fi puși în situația de a decide modul în care vor trata creativ subiectul învederat. În timp, percepțiile se schimbă în funcție de reordonarea valorilor sociale și/ sau culturale, ceea ce poate conduce la modificarea relațiilor pe care creatorul le are cu subiectele vizate, cu limitele auto-impuse sau care îi sunt reclamate (prin legi, norme, cutume). Ceea ce este considerat acceptabil sau inacceptabil astăzi ar putea fi văzut în mod diferit prin prisma valorilor și a percepțiilor din trecut sau a celor din viitor. Aceste limite adaugă o complexitate nebănuită în discuțiile despre etica reprezentării spectacolelor de teatru și subliniază nevoia de a manifesta sensibilitate, empatie și înțelegere, în funcție de impactul pe care reprezentarea anumitor acțiuni sau fapte îl poate avea asupra publicului și a societății, în ansamblul ei.

O altă întrebare pe care ne-o punem este legată de modul în care, în concret, artiștii scenici (regizorii, actorii, scenografuli) pot aborda subiecte precum violența, traumele sau problemele sociale, fără să lezeze sensibilitățile publicului. Toate acestea impun o abordare echilibrată și empatică (în sensul dezbătut de Martha Nussbaum în *The Need for Roots*), pentru a minimiza riscul tensionării relației cu publicul. Între metodele pe care artiștii le pot adopta pentru „a limita“ limitele creației, se găsește cea de creare a unui context adecvat, cu alte cuvinte, a conținuturilor unui cronotop teatral, prin care subiectele sensibile să poată fi percepute și înțelese în profunzime, în absența sentimentului de frustrare sau de discriminare. O altă metodă care poate limita efectele negative asupra participanților la un eveniment artistic este cel al empatiei și al *perspectivelor creatoare multiple*. Reiterarea

---

unor strategii, perspective și experiențe diferite poate să contribuie la crearea unei imagini holistice și la o viziune mai largă asupra subiectului sensibil abordat. În plus, imaginarea unor „răspunsuri“ diferite poate ajuta la evitarea stereotipurilor și a simplificărilor arbitrare, favorizând reacțiile empatice din partea publicului. În acest sens, se poate opta pentru o expunere moderată a subiectelor sensibile și pentru o evitare a reprezentărilor explicite (mai cu seamă a celor care au ca temă violența și traumele unor grupuri sau comunități) și care pot afecta convingerile și normele morale individuale. Atunci când este cazul, creatorii pot apela la experți sau consilieri care au dovedit expertiză în gestionarea subiectelor artistice controversate sau sensibile, pentru a se asigura că reprezentarea – fără a încălca principiile libertății de exprimare și ale libertății de creație – este onestă și respectuoasă în raport cu publicul spectator, consolidând o adevărată „cultură a sinelui“, cea care îi și conferă forța etică.

Dialogul deschis și dezbaterile cu publicul, la finalul reprezentațiilor – desigur, cu condiția unor abordări responsabile – pot oferi un *feedback* constructiv, atât pentru creatorii scenici, cât și pentru public. Dialogul cu spectatorii permite exprimarea opiniilor celor care sunt vizați de subiectele sensibile ale unei reprezentații. O altă metodă cu rezultate optime, în vederea limitării reacțiilor adverse, este legată de stilul artistic adoptat de către artiști (atât prin conceptul regizoral, cât și prin cel al interpretării scenice), prin lărgirea ariei creației, de la formele tradiționale la cele alternative de exprimare artistică, cum ar fi arta interactivă, instalațiile sau spectacolele participative. Maniera de a aborda subiectele cu risc de sensibilizare a publicului, prin intermediul unor abordări metaforice sau subtile, pot favoriza transmiterea unui mesaj, fără a încălca demnitatea sau normele morale ale spectatorilor. Într-o altă epocă, Schopenhauer considera că arta este menită să exploreze propriile mijloace de a exprima și a înțelege suferința și tragismul vieții. Când mijloacele utilizate și conceptul regizoral presupun o abordare mult mai „crudă“ a subiectelor, artiștii pot oferi avertizări prealabile publicului cu privire la conținutul sensibil al reprezentației, astfel încât participarea la evenimentul teatral să se realizeze

în cunoștință de cauză prin interogarea stilurilor de viață și cu o asumare a riscului de a urmări un spectacol în idiosincrazie cu propriile convingeri (fie ele religioase, ideologice sau de altă natură). Numeroasele căi de a „îmblânzi“ expresia scenică, fără a afecta concepția (sau chiar poetica) regizorală, presupun un cumul de atribute ale creativității, de înțelegere a impactului pe care opera scenică îl are asupra publicului și asupra societății. Responsabilitatea creării unui „obiect“ artistic este imensă, creația având un rol educativ și reflexiv în raport cu sensibilitatea publicului. Iar teatrul devine spațiu libertății, în *limitele solidarității umane*. În spațiul criticii culturale, cel din *Privind la suferința celui alt*, Susan Sontag arăta cum reprezentările vizuale ale suferinței pot modifica percepțiile noastre comune, stârnind fie empatia, fie insensibilitatea. Distanța dintre subiect și imaginea reprezentată (cu toate sensurile pe care aceasta le presupune) poate transforma suferința umană într-un simplu spectacol (sau chiar în divertisment). Aducând în discuție întrebări esențiale cu privire la rolul creatorilor, Sontag subliniază importanța eticii în reprezentarea anumitor subiecte cu risc de vulnerabilizare a publicului, dar și implicațiile responsabilității legate de faptul că ceea ce este *arătat* prin filtrul artisticului nu poate reda o imagine completă și autentică a unei suferințe.

Nu trebuie să se uite nicio clipă că teatrul și artele spectacolului, mai mult decât orice altă artă, implică necondiționat ființa umană în datele ei ontologice, universal valabile. Ca urmare, concentrarea pe aspectele umane comune ale experienței poate ajuta la reducerea distanței emoționale și la conectarea publicului cu subiectele sensibile, într-un mod mai profund. Aceasta poate fi o cale de a evita detaliile „crude“ și de a pune accentul pe emoțiile și trăirile universale. Este adevărat, arta nu are o funcție moralizatoare, dar nici nu poate părăsi cu totul perimetrul condiționărilor etice. În acest sens, prin asimetria etică a întâlnirii cu „celălalt“, reprezentarea aspectelor negative ale vieții, punerea în lumină a tarelor personajelor construite scenic, sublinierea discrepanțelor dintre „legea morală“ și comportamentele individuale pot justifica tensionarea relațiilor care au ca subiect credințele și valorile unei părți a publicului. Or, prin respectarea

---

autenticității și a integrității subiectelor sensibile, artiștii pot alege să exploreze (chiar dacă nu într-un prim plan) aspecte legate de reziliența umană, de speranță, de încrederea în sublimarea traumelor. Acest aspect transformă *creația artistică* în *cercetare artistică*, cu implicații profunde, care pot reverbera la nivelul întregii societăți. Implicarea publicului în ceea ce am numit „cercetare artistică”, precum și creațiile colective (de tip *view points*) subliniază valențele „inclusive” ale procesului de creație, optimizând dialogul (cu sprijinul criticii asociate dilemelor reprezentării), limitând perpetuarea stereotipurilor și creșterea nivelului de înțelegere a contextului, a subiectului și a temei, a mesajului, a dimensiunii artistice, a implicațiilor sociale, psihologice și culturale ale operei scenice. Într-un cuvânt, abordarea subiectelor sensibile în artă și teatru necesită o gândire atentă, o mare doză de sensibilitate și deschidere către năzuințele publicului, pentru a se ajunge la o experiență artistică profundă și etică.